

Romanikielen kielipoliittinen ohjelma

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus • Helsinki

Romanikielen kielipoliittinen ohjelma

Hyväksytty romanikielen lautakunnan 57. kokouksessa 30.3.2009^{1*}

ROMANIKIELEN LAUTAKUNTA

Jouko Lindstedt (pj.), Henry Hedman (vpj.), Henna Huttu, Aale Lindgren, Merts Lindgren, Miranda Vuolasranta, Tuula Åkerlund; Kimmo Granqvist (asiantuntijajäsen); Anneli Hänninen (siht.)

Taitto

Matti Uusivirta

Sivunvalmistus ja painotyö

Multiprint, Helsinki 2009

© Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 156

ISBN 978-952-5446-44-9

ISSN 0355-5437

^{1*} Käsillä oleva romanikielen kielipoliittinen ohjelma on romanikielen lautakunnan 51.–57. kokouksissaan (28.10.2008–30.3.2009) kollektiivisesti muokkaama. Luvun 3 tuoreet tiedot romanikielen asemasta kieliyhteisössään ja käyttömäärästä perustuvat Henry Hedmanin tekeillä olevaan selvitykseen (Hedman, tekeillä). Luku 4 perustuu Kimmo Granqvistin SKS:n seminaarissa Kirjoitustaidosta kirjalliseen kulttuuriin 3.3.2005 pitämään esitelmään ”Suomen romanin kirjallinen traditio ja kirjoitetut lähteet tutkimuksen pohjana”. Lukujen 5 ja 6 taustalla on Kimmo Granqvistin 24.9.2008 Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa pitämä esitelmä ”Kieli-politiikkaa vähemmistöperspektiivistä”. Luku 7 pohjautuu suurelta osin Henna Hutun ja Miranda Vuolasrannan laatimiin teksteihin. Lukujen 8 ja 9 perustana ovat Kimmo Granqvistin aiemman julkaisun (2007: 25–33) luku, jossa käsitellään romanikielen tutkimushistoriaa, sekä Kimmo Granqvistin (2006) verkkojulkaisu *Selvitys Suomen romanikielen nykytilasta sekä kielentutkimuksen ja -huollon tarpeista*. Ohjelman kieliasua on hionut Anneli Hänninen.

Sisällys

1. Taustaa 5
 2. Kielelliset oikeudet 7
 3. Suomen romanikielen käyttö ja asema kieliyhteisössä 11
 4. Kirjallinen perinne 13
 5. Julkinen käyttö ja viestintä 17
 6. Kulttuuripalvelut 19
 7. Opetus ja sen tarpeet 21
 8. Romanikielen tutkimus ja sen tarpeet 21
 9. Romanikielen huolto ja sen tarpeet 31
- Kirjallisuus 33

1 Taustaa

Suomen romaneja arvioidaan olevan kaikkiaan n. 13.000, joista n. 3.000–4.000 asuu Ruotsissa. Tarkkaa tietoa heidän lukumäärästään ei ole, koska Suomen tietosuojalainsäädäntö (henkilötietolain § 11) kieltää etnisen alkuperän rekisteröinnin. Romaneja asuu hajallaan eri puolilla maata aina Lapin lääniä myöten, valtaosa kuitenkin Etelä-Suomen kaupungeissa (ennen kaikkea pääkaupunkiseudulla). Vaikka romanien yhteiskunnallinen asema on parantunut viime vuosikymmeninä, he ovat edelleenkin heikommassa sosioekonomisessa asemassa kuin muut suomalaiset. Romaniväestön asema on vaikea myös työmarkkinoilla huolimatta siitä, että heidän koulutustasonsa on parantunut ammatillisen aikuiskoulutuksen ansiosta (STM 2006).

Ensimmäinen maininta romanien tulosta Suomeen löytyy Ahvenanmaalta Kastelholman linnan tileistä vuodelta 1559 (Vehmas 1961: 52). Suomen mantereella heitä tavattiin ensimmäistä kertaa pari vuosikymmentä myöhemmin. Romanien tuloreitistä Suomeen on kiistelty pitkään. Aiemmin heidän oletettiin tulleen Suomeen Venäjältä, mutta myöhemmin alettiin uskoa Suomen romanien saapuneen Ruotsista, jonne he ovat tulleet Tanskasta ja edelleen Skotlannista.

Romanikieli kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoiranilaisen haaran indoarjalaiseen alaryhmään. Se on yksi niistä Intian kielistä, joita Intiasta lähteneet kiertelevät ryhmät puhuvat Intian ulkopuolella. Romani on ainoa indoarjalaisista kielistä, jota on keskiajalta lähtien puhuttu yksinomaan Euroopassa. Romanin puhujien itsestään käyttämällä nimityksellä *rom* tai *řom* on vastineensa muiden Intian kieliä puhuvien tai intialaisperäistä sanastoa käyttävien kiertelevien ryhmien nimissä. Suomen romanien tavallisin itsestään käyttämä romanikielinen nimitys on *kaalo* (mon. *kaale*). Romanikieltä puhuu Suomen romaneista arviolta noin puolet. Oletukset romanikielen puhujien määrästä vaihtelevat suuresti. Konservatiivisimpien arvioiden mukaan koko maailmassa puhujia on n. 3,5 miljoonaa (http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/14_numbers.shtml), mutta huomattavasti suurempiakin lukuja on esitetty.

Suomen romanikieli lukeutuu pohjoisten murteiden luoteiseen ryhmään. Sitä on puhuttu Suomessa noin 450 vuotta. Suomen romanissa on säilynyt joitakin romanimurteissa konservatiivisina pidettäviä piirteitä, mutta varsinkin ääntämys ja syntaksi ovat suomalaistuneet ja kielessä on runsaasti käänöslainoja. Sanasto on suppeahko. Arviot perussanojen lukumäärästä liikkuvat 2.000–2.600 paikkeilla (Granqvist 2007: 250). Alkuperäinen indoarjalainen sanastonosa on supistunut Euroopan romanimurteiden noin 650–700 juuresta suunnilleen 450 juureen (Matras 2002: 21). Germaanisten ja skandinaavisten kielten – erityisesti

ruotsin – vaikutus Suomen romaniin on ollut vahva. Suomen romanikielen käyttö on vähentynyt voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen.

Nykyään Suomen romanikieli on vakavasti uhanalainen ja toimenpiteet sen elvyttämiseksi ovat kiireellisiä.

2 Kielelliset oikeudet

Romanikielen asemaa yhteiskunnassa on vahvistanut osaltaan lainsäädäntö, joka tukee kielen säilymistä. Saamelaisten, romanien ja viittomakielisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet on mainittu myös perustuslaissa. Vuonna 1995 päivähoitoasetuksen kasvatustavoitteisiin lisättiin romanien oman kielen ja kulttuurin tukeminen, ja samana vuonna myös peruskoulu-, lukio- ja aikuislukiolakeja ja -asetuksia muutettiin siten, että saamenkielisille, romanikielisille ja vieraskielisille lapsille voidaan opettaa oppilaan omaa äidinkieltä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annettua lakia muutettiin 1.11.1996. Muutoksen myötä laitoksen tehtäviin ovat kuuluneet myös romanikielen tutkimus ja huolto. Samana vuonna asetettiin romanikielen lautakunta. Vuodesta 1999 alkaen koulun opetuskieli ja muualla kuin koulussa järjestettävässä opetuksessa käytettävä kieli on voinut olla joko suomi tai ruotsi, mutta opetuskielenä on voinut olla myös saame, romani tai viittomakieli. Vanhempien valinnan mukaan lapselle voidaan opettaa myös romania. Lainsäädäntö antaa lisäksi mahdollisuuden kirjoittaa romanikieli toisena äidinkielenä ylioppilaskirjoituksissa. Vuonna 1999 muuttui myös Yleisradiota koskeva laki, joka säätelee julkista radiotoimintaa. Julkisten palvelujen tehtävänä on kohdella ohjelmatoiminnassa suomen- ja ruotsinkielisiä katsojia ja kuuntelijoita tasapuolisesti sekä antaa palveluja saameksi, romaniksi ja viittomakielellä sekä asianmukaisessa suhteessa myös maan muiden kieliryhmien kielillä. Päivähoidosta annettua asetusta muutettiin vuonna 2000 siten, että kasvatustavoitteisiin lisättiin suomen ja ruotsin lisäksi saamelaisten, romanien ja muiden kieliryhmien oman kielen ja kulttuurin tukeminen yhteistyössä kyseisen kulttuurin edustajien kanssa. Uusi 1.1.2004 voimaan astunut kielilaki koskee ruotsin asemaa toisena kansalliskielenä; romani ja saame mainitaan sen perusteluissa, mutta niiden turvaamisesta säädetään kuitenkin erikseen.

Romanien ja yleensäkin vähemmistöjen asemaa suojaavat myös Suomen ratifioimat sopimukset. Erityisesti vuoden 1998 alusta voimaan tulleet ja kansallisella lainsäädännöllä vahvistetut kaksi Euroopan neuvoston sopimusta ovat keskeisiä Suomen romanien aseman vahvistamisessa. Ratifioidessaan Euroopan alueellisia vähemmistökieliä koskevan sopimuksen Suomi nimesi romanin ei-alueelliseksi vähemmistökieleksi. Vähemmistökielten kannalta on tärkeää, että ne osoitetaan ulkoministeriön lisäksi myös opetusministeriössä virkamiehen vastuualueeseen.

Euroopan neuvoston alueellisten ja vähemmistökielten asiantuntijakomitea (The European Charter for Regional or Minority Languages – Committee of Experts) järjesti 2005 romanien ja kiertävien foorumin kuulemisen, jonka raporttia *Report of a Hearing of the European Roma and Travellers Forum – Council of Europe, MIN-LANG (2005)*¹⁹ komitea pitää nyt maakohtaisten kuulemisten ohjeena.

Tärkeitä Euroopan neuvoston asiakirjoja ovat myös Euroopan romanifoorumin kielipoliittinen lausunto *Policy Paper on the Romani Language Oct 2005; Appendix 1. A Curriculum Framework for Romani. Seminar for practitioners and decision makers. Report. Strasbourg, 31 May and 1 June 2007* ja Euroopan neuvoston koulutusosaston nykykielten yksikön ja Euroopan romanifoorumin yhteisesti laatima romanikielen opetussuunnitelma ja sen kielisalkku *A Curriculum Framework for Romani and Language Portfolio developed in co-operation with the European Roma and Travellers Forum 2008*. Lisäksi on mainittava Council of Europe Committee of Ministers Recommendation 696th meeting No. R (2000)4 / Recommendation – *Guiding Principles of an education policy for Roma / Gypsy children in Europe* ja Council of Europe – *Warsaw Declaration, Third Summit 2005*.

Suosituksia

- Romanien kielellisten oikeuksien kehittämiseksi ja nyt hajallaan olevien määräysten kokoamiseksi yhteen tulee laatia romanikielelle erillinen kielilaki, joka velvoittaa kuntia esimerkiksi romanikielen opetuksen järjestämiseen ja Yleisradiota ottamaan romanit riittävässä määrin huomioon.
- Suomen tulee laajentaa ja selkeyttää Alueellisia tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan ratifiointia romanikielen osalta koskemaan myös osaa sen 3. luvun artikloista.

Romanikieltä koskevaa lainsäädäntöä:

- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 17 §
- Valtioneuvoston asetus sanomalehdistön tuesta 5.6.2008/389, 2 §
- Valtioneuvoston asetus kielilain täytäntöönpanosta 27.5.2004/433, 10 §
- Hallintolaki 6.6.2003/434, 26 §
- Kielilaki 6.6.2003/423, 37 §
- Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 14.11.2002/955, 8 §
- Laki ammatillisesta koulutuksesta 21.8.1998/630, 11 §
- Lukiolaki 21.8.1998/629, 6 §
- Perusopetuslaki 21.8.1998/628, 10 §
- Laki Yleisradio Oy:stä 22.12.1993/1380, 7 § (19.8.2005/635)
- Asetus lasten päivähoidosta 16.3.1973/239, 1 a §
- 34/2004 Valtioneuvoston asetus kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annetun asetuksen muuttamisesta, 9 §
- 1233/1996 Asetus kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annetun asetuksen 13 §:n muuttamisesta, 1 §

Vähemmistöjä koskevia sopimuksia, jotka Suomi on ratifioinut:

- Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (1966, SopS 7-8/1976);
- Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (1966, SopS 6/1976);
- Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen sopimus (1965, SopS 37/1970);
- Yleissopimus lapsen oikeuksista (1989, SopS 56-60/1991);
- Kaikkinaisen syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus (1979, SopS 67-68/1986);
- Euroopan ihmisoikeussopimus (1950, SopS 18-19/1990);
- Alueellisia tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja (1992, SopS 23/1998);
- Euroopan sosiaalinen peruskirja (1961, SopS 43-44/1991);
- Euroopan unionin liittymissopimuksen 3. pöytäkirja (1994,);
- Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus (1998, 1-2/1998).
- Euroopan unionin perusoikeusasiakirja (2000/C 364/01), artikla 21

3 Suomen romanikielen käyttö ja asema kieliyhteisössään

Romanikieli on aiemmin toiminut paljolti romaniväestön keskinäisen viestinnän kielenä, joka koettiin syrjityn vähemmistön ainoaksi omaisuudeksi. Perinteisesti romanit eivät halunneetkaan paljastaa kieltään ulkopuolisille (Leiwo 1999: 130). Vaikka nykyisin myös romanikielen julkinen käyttö on alkanut vähitellen laajeta, sitä käytetään edelleenkin sitä enemmän, mitä henkilökohtaisempi puhetilanne on. Julkisen käytön ohella kielellä on merkitystä ryhmäidentiteetin ja muista ryhmistä erottuvien tapojen säilyttämisessä.

Valtaosa Suomen romaneista on vähintään kaksikielisiä. Suomi on suurimmalla osalla heistä hallitseva kieli. Suomen romanikielen käyttö nimenomaan romaniyhteisön puhuttuna kielenä on vähentynyt siinä määrin, että sitä voidaan pitää vähintäänkin vakavasti uhanalaisena; nykytutkimuksessa Suomen romani on aika ajoin leimattu jopa kuolevaksi kieleksi (Pirttisaari 2003, 2004a, 2004b). Kielen taantumista on havaittu jo 1700–1800-luvuilla, mutta varsinaisesti kielen käyttö alkoi vähentyä nopeasti vasta toisen maailmansodan jälkeisten yhteiskunnallisten muutosten myötä. Sotien jälkeistä aikaa leimasivat toisaalta kulttuurien yhtenäistämisyhtymykset, toisaalta romanien perinteisillä ammateilla ei tuolloin enää ollut entisenlaista merkitystä ja asumismuodot muuttuivat. Kun Suomen romanit ovat lisäksi olleet eristyksissä muiden maiden romaneista, ei lisätarvetta kielen oppimiseen ja käyttöön ole ollut. Kielellä ei liioin ole enää yhtä suurta merkitystä salakielenä kuin aikaisemmin. (Mustalaisasiain neuvottelukunta 1981: 57.)

Romanikielen käyttömäärää on selvitetty itsearviointiin perustuvien haastattelututkimuksien 1950- ja 1970-luvulla. 1950-luvulla 60 % aikuisista romaneista hallitsi romanikieltä mielestään täydellisesti tai hyvin, ja romanikielellä tuli toimeen peräti 89 % (Vehmas 1961: 91–99, 188–189). Valtaosa tutkimukseen osallistuneista romaneista käytti kuitenkin keskustelukielenään enimmäkseen tai pelkästään suomea. Helsingin huoltoviraston vuonna 1979 laatima kartoitus osoitti puolestaan, että enää 37 % tutkituista perheistä osasi kieltä hyvin. Tuoreimpien kartoitusten mukaan romanikieltä täysin taitamattomia on nykyisin vain 7,1 %. Heikosti sitä hallitsee oman käsityksensä mukaan 31 %. Hyvin romanikieltä puhuvia ja sitä ymmärtäviä on noin 30 %.

4 Kirjallinen perinne

Romanikielen käyttöala on alkanut laajentua 1900-luvun loppupuolelta lähtien julkisen käytön lisääntymisen myötä. Kirjallisen perinteen käynnistymisen tiedetään kohdanneen vaikeuksia kielen yhteisöllisen luonteen vuoksi, koska kirjallisen muodon on pelätty auttavan ulkopuolisia oppimaan kieltä. Romanin varsinainen kirjallinen traditio, jolla tarkoitetaan romanien tarpeisiin laadittua kirjallisuutta, on ilmiönä tuore ja rajattu. Romanin kirjallistumisen nykyvaihe vertautuu hyvin suomenkielisen kirjallisen kulttuurin alkuvaiheisiin, sillä ainakin 1800-luvun puoliväliin saakka suomeksi luettiin lähinnä hengellisiä ja valistavia teoksia.

Vuoteen 2007 mennessä romanikielisiä teoksia oli painettu Suomessa 13 kappaletta, yhteensä 2.224 sivua; 15 vuoden sisällä on ilmestynyt sivumäärissä mitattuna yli 70 % painetusta tuotannosta. Tähän mennessä on julkaistu kolme evankeliumin käännöstä, kaksi hengellisten laulujen kokoelmaa, kuusi eritasoista kielen oppikirjaa ja kaksi sanakirjaa. Romanikielistä kaunokirjallisuutta ei ole ilmestynyt, mutta romanilehdissä ja runolehdissä on julkaistu yksittäisiä romanikielisiä runoja. Vaikka kirjallinen traditio onkin ilmiönä melko uusi ja monessa mielessä rajoitettu, pyrkimyksiä romanien omaan kirjalliseen tuotantoon on nähtävissä jo 1800-luvun lopulta.

Ensimmäinen romaneille suunnatuista painetuista teoksista oli Oskari Jalkion vuonna 1939 toimittama 30-sivuinen romanikielinen hengellinen lauluvihko *Romanenge Gilja*. Viljo Koivisto julkaisi vuonna 1970 hengellisen laulukirjan *Deulikaane tšambibi*, joka sisältää 50 hengellisen laulun romaninnokset. Raamatunkäännöstyötä on tehty 1970-luvulta lähtien ja tähän mennessä on saatu käännetyksi kolme evankeliumia. Vuonna 1970 ilmestyi *Markusesko evankeliumos* Pertti Valtosen kääntämänä ja vuotta myöhemmin *Johannesko Evankeliumos* Viljo Koiviston kääntämänä. Viimeisin on vuonna 2001 julkaistu *Luukasko Evankeliumos*, jonka käänsi Henry Hedman. Katekismuksen romaninnos ilmestyy vuonna 2009 Henry Hedmanin kääntämänä.

Pyrkimyksiä tuottaa romanikielen oppimateriaalia on jo 1800-luvun lopulta. A. Lindhin *Mustalaiskielisen aapisen* käsikirjoituksen esipuhe on päivätty 30.10.1893 Lappeenrannassa, mutta teosta ei koskaan julkaistu. Aapisen noin satasivuinen käsikirjoitus on yksityishenkilön hallussa. Kooltaan suunnilleen 20 x 20 cm olevan käsikirjoituksen kansilehti on painettu, mutta muuten teos on helppolukuisella ja kookkaalla käsialalla kirjoitettu. Noin puolet sisällöstä on romani-suomi-sanastoa ja loput enimmäkseen hengellisiä tekstejä. Lisäksi mukana on kardinaalilukuja, ordinaalit, ajanlasku ja kertotaulu. Ensimmäinen painettu Suomen romanin oppikirja oli Viljo Koiviston (1982) aapinen

Drabibosko ta Rannibosko byrjiba. Aapista seurasi oppikirja *Rakkavaha romanes*. *Kaalengo tšimbako sikjibosko liin* (1987).

Vuonna 1995 ilmestyi Miranda Vuolasrannan aapinen *Romani tšimbako drom*. Aiemmistä oppimateriaaleista teoksen erottavat värikäs ulkoasu ja kiinnostava taitto, jotka motivoivat kielen oppijoita. Teoksen lopussa on lyhyt kielioppikatsaus. Vastikään ilmestyi alkeisopetukseen tarkoitettu työkirja *Romani tšimbako buttiako liin* (Vuolasranta, Hagert, Majaniemi & Huttu 2003) sekä siihen liittyvä opettajan opas *Sikjiboskiiresko liin* (Majaniemi, Huttu, Vuolasranta & Hagert 2004). Opetushallitus julkaisi vuonna 1996 Henry Hedmanin teoksen *Sar me sikjavaa romanes*, joka on kielen opettajien kielioppiopas. Se etenee kielioppiasia kerrallaan, mutta muistuttaa kuitenkin varsinaisia kielen oppikirjoja sikäli, että kieliopin tukena on runsaasti lukukappaleita ja harjoitustehtäviä. Vuonna 2008 ilmestyi esiopetukseen suunnattu *Tinosko laave* (Majaniemi & Åkerlund 2008); vuonna 2009 siihen ilmestyy myös opettajan opas.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus aloitti 27.8.1984 yhteistyön Viljo Koiviston kanssa *Romani–suomi–englanti-sanakirjan* (1994) laatimiseksi. Viljo Koiviston apuna sanakirjojen parissa työskenteli pitkään lähinnä tutkimuskeskuksen tutkijoita, pääasiassa suomen kielen tutkijoita, muun toimensa ohella. Toimitustyössä oli lisäksi apuna määräaikaisia tuntityöntekijöitä, jotka huolehtivat mm. tallennuksesta ja teknisestä toimitustyöstä. Vuonna 1994 ilmestynyt Viljo Koiviston *Romani–suomi–englanti-sanakirja* sisältää n. 5.500 hakusanaa. Siihen on pyritty kokoamaan kielen keskeinen sanasto, ja koska monille nyky-yhteiskunnan käsitteille ei vanhastaan ollut romanikielistä ilmausta, tekijä joutui luomaan myös uutta. Lisäksi mukana on kielitietoa ja runsas esimerkistö. Viljo Koiviston (2001) *Suomi–romani-sanakirja*, jossa on noin 23.000 hakusanaa, on laajin tähän saakka ilmestynyt Suomen romanin sanakirja. Siihen on sisällytetty sanaliittoina erittäin runsaasti suomen yhdyssanojen vastineita.

Lähimpänä kaunokirjallista teosta on Viljo Koiviston (2002) romanikielinen lukemisto *Drabibosko liin*, johon on koottu tekijän koulutusta, vuodenaikoja, romanikieltä ja -kulttuuria, romanien nykypäivää ja uskontoa käsitteleviä kirjoituksia, joista valtaosa on aiemmin julkaistu myös *Romano Boodos* -lehdessä. Ajatus romanikielisen lukemiston kokoamisesta on lähtöisin jo 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta, jolloin opetusministeriön asettama Mustalaiskielen ortografiamokitea ehdotti aapisen rinnalla käytettävän lukukirjan laatimista.

Osittain romanikielisiä ovat oppaat *Draba kentoha* (Lindgren 2005) ja *Barju Kentoha* (Lindgren & Majaniemi 2007). Opetushallituksen tuottamaan romanikieliseen äänitteeseen *Baħaven ta džamben* liittyy lauluviikko.

Romanin kirjallisen tradition merkitys on nähtävä vähintään nelitahoisena: ensinnäkin se on kielen dokumentoinnin – sen säilyttämisen ja siirtämisen – keinona keskeinen, varsinkin kun romanikieltä yhä harvemmin omaksutaan luonnollista tietä muulta romaniyhteisöltä lapsuudessa. Tosin kirjallisen tradition arvoa kielen välittäjänä sukupolvelta toiselle alentavat kielen kouluopetuksen ja aikuisopetuksen puutteet. Toiseksi tuotettu kirjallisuus lisää kielen arvostusta ja parantaa siten sen asemaa osana romanien identiteettiä. Kolmanneksi kirjallisen perinteen muotoutuminen parhaimmillaan laajentaa kielen käyttöalaa, minkä

tärkeyttä ei voida liikaa korostaa, kun kielen käyttö sen aiemmin pääasiallisissa funktioissa vähenee. Neljänneksi kirjallinen traditio on yleensä kielen muutosta jarruttava, konservatiivinen voima; tällaisena kirjallinen käyttö suojelee osaltaan romanikieltä nopeilta muutoksilta, jotka uhkaavat rikkoa sen rakenteen.

Suosituksia

- Romanikielen kirjallista perinnettä halutaan monipuolistaa ja kirjallisuuden määrää kasvattaa.
- Valtion tukea tarvitaan myös kirjallisuuden kääntämiseen eri kohderyhmille muista Euroopan romanimurteista ja muistakin kielistä.
- Romanikielisiä jumalanpalvelustekstejä tarvitaan lisää. Uusi testamentti on käännettävä kokonaan.

5 Julkinen käyttö ja viestintä

Romania on pyritty kehittämään myös tiedonvälityksen, kirkon ja hallinnon kieleksi, mutta romanikielisiä julkisia palveluja ei ole järjestetty. Hallintolaki velvoittaa viranomaisen järjestämään tulkkipalveluja, mutta tiettävästi Suomen romanit eivät ole sellaisia toivoneet. Hallintolain (26 §) mukaan:

Viranomaisen on järjestettävä tulkitseminen ja kääntäminen asiassa, joka voi tulla vireille viranomaisen aloitteesta, jos:

1) romani- tai viittomakieltä taikka muuta kieltä käyttävä asianosainen ei osaa viranomaisessa käytettävää suomen tai ruotsin kieltä...

Romanikielistä viranomaisviestintää on saatavilla erittäin vähän: työministeriön, opetusministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön SEIS-projektin (Suomi eteenpäin ilman syrjintää) materiaaleja on olemassa myös romanikielisinä. Lisäksi joissakin Valtioneuvoston Romaniasiain neuvottelukunnan julkaisuissa on romanikielinen tiivistelmä (esim. *Suomen romanit* 1999: 23–4).

Radio Suomi on lähettänyt vuoden 1995 marraskuusta viikoittain maanantaisin ja tiistaisin uutisohjelmaa Romanihelmet – Romano Miritz 12–15 minuuttia kerrallaan. Romaniuutiset ovat jo reilun kymmenen vuoden ajan lisänneet Suomen romanikielen nykykäyttöön soveltuvaa uutta sanastoa ja modernisoineet siten kieltä myös julkisen elämän tarpeisiin soveltuvaksi. Uutisaineistoa kerätään jatkuvasti Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen. Olisikin toivottavaa, että materiaalia tutkittaisiin ja käytettäisiin hyödyksi sanastonkehitystyössä.

Lehtikirjoitukset ovat pitkään olleet merkittävä osa romanikielistä kirjallista perinnettä. Romano Missio ry:n *Romano Boodos* -lehdessä on julkaistu romanikielisiä kirjoituksia aina vuodesta 1970, jolloin lehti alkoi ilmestyä. Joka lehdessä on pyritty julkaisemaan ainakin yksi romanikielinen kirjoitus ja siten tuomaan esiin romanian myös kirjoitetussa muodossa (Koivisto 2003: 20). Nykyään myös Elämä ja valo ry:n julkaisema *Elämä ja valo* -lehti sekä Suomen romaniyhdistys ry:n tiedotus- ja jäsenlehti *Zirikli* pyrkivät julkaisemaan romaniksi.

Eri puolilla maata on pidetty romanikielisiä jumalanpalveluksia. Suomen ensimmäinen romanikielinen jumalanpalvelus järjestettiin Turun Maarian kirkossa Kirkko ja romanit -seminaarin yhteydessä 30.11.1995.

Suosituksia

- Radion romanikielistä ohjelmatarjontaa tulee vahvistaa, ja televisioon tulee saada romanikielinen uutislähetys sekä muuta ohjelmaa.
- Romaniväestöä tulee kuulla ohjelmatarjonnan suunnittelussa sekä eduskunnalle vuosittain jätettävän selonteon yhteydessä.

6 Kulttuuripalvelut

Romanikielisiä kulttuuripalveluja on tarjolla niukasti. Eniten romanikielellä on musiikkia; kuitenkin valtaosa suomalaisesta romanimusiikista on suomeksi. Romanikieliset kirjasto- ja tietopalvelut puuttuvat täysin. Suomeksikin romaneja käsittelevää kirjallisuutta on edelleen varsin vähän. Ehkä laajimmat romaneja ja romanikieltä koskevat kirjakokoelmat sijaitsevat Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa. Romaneilla ei ole myöskään omia museopalveluja, mutta aina silloin tällöin on järjestetty romaniaiheisia tilapäisnäyttelyjä.

Romaneille suunnattujen kulttuuripalvelujen määrä on selvästi heikompi kuin viittomakielisten ja saamelaisen. Kuurojen Liitto ry. tuottaa viittomakielisiä kulttuuri- ja taidetapahtumia. Vuodesta 1987 on toiminut Kuurojen Liiton ylläpitämä Teatteri Totti. Kuurojen Liitto ry. ylläpitää ja rahoittaa lisäksi erikoiskirjastoa ja omistaa Kuurojen museon. Saamelaisilla on kulttuurikeskus Anárii huksejuvvo dat. Kirjastopalveluja heille järjestävät kunnankirjastot Enontekiössä, Inarissa, Muoniossa, Sodankylässä ja Utsjoella sekä saamelainen erikoiskirjasto Rovaniemellä. Myös yhteispohjoismainen kirjastoauto on käytettävissä. Suomessa toimii lisäksi saamelaismuseo Siida. Samantyyppisiä toimintoja pitäisi saada myös romaneille.

Suosituksia

- Valtion varoin tulee perustaa romanien kulttuurikeskus ja romanimuseo, jossa olisi esineitä, valokuvia ja käsikirjoituksia. Esineiden nimet ja selitteet tulee kirjoittaa romanikielellä.
- Musiikin tarjontaa ja harrastusmahdollisuuksia on lisättävä.

7 Opetus ja sen tarpeet

Romanikielen opetukseen, romanikielisen oppimateriaalin tuottamiseen ja romanikielen opettajien koulutukseen on kohdistettu Suomen muihin kieliin verrattuna hämmästyttävän vähän voimavaroja. Osittain tästä johtuen romanikielen opetusjärjestelmässä onkin todettavissa selkeitä puutteita.

1970-luvulla alettiin romaniväestölle järjestää kursseja, joiden yhtenä oppiaineena oli romanikieli (Koivisto 2003: 18). Vuonna 1973 Mustalaislähetys ry. (nyk. Romano Missio ry.) järjesti peruskoulutusta täydentävät kurssit Kiteellä, Limingassa ja Mieslahdessa ja vuotta myöhemmin vastaavat kurssit Korpilahdella ja Niittyahdessa (Koivisto 2003: 18). Vuonna 1980 järjestettiin Jyväskylässä etupäässä ortografiaan keskittyvä kurssi, joka oli suunnattu romanikieltä opettaville (Koivisto 2003: 19). Pääkaupunkiseudun Ammatillinen Aikuiskoulutuskeskus järjesti romanikielen opettajien koulutusta vuosina 1989 ja 1990.

Romanikielen peruskouluopetusta aloitettiin 1980-luvun alkupuolella kerholuonteisena. Laajemmin romanikulttuurin ja -kielen opetus käynnistyi 1989. Se aloitettiin Helsingin, Vantaan ja Espoon peruskouluissa tuntityönä, ja tunnit pidettiin varsinaisen kouluajan jälkeen. Tämä sai romanikielen opetuksen äidinkielenä näkymään ensimmäisen kerran opetusministeriön eduskunnalle toimittamissa selonteoissa ja johti nopeasti romanikielen opetuksen vakiintumiseen myös koulujen viikkotuntiohjelmissa. 1990-luvun jälkipuolella peruskouluikäisistä arviolta 1.700 romanilapsesta sai romanikielen opetusta vuosittain keskimäärin 250 lasta noin 10 paikkakunnalla. Koko 1990-luvun kestäneen vireän alun jälkeen romanikielen opetus on kuitenkin kutistunut vuosittain. Syynä ovat olleet vuoden 2000 jälkeen aloitetut koulutoimeen kohdistuneet leikkaukset, jotka käytännössä näkyvät eniten juuri vähemmistölasten ja romanikielen opetuksen vähentymisenä kunnissa. Suurimmassa osassa maata romanikielen opetusta ei ole saatavilla edes perusopetustasolla, vaikka kunnassa asuisikin riittävä määrä perusopetusikäisiä romanilapsia ja vaikka laki mahdollistaakin opetuksen järjestämisen. Lisäksi romanivanhemmat ja -lapset tuntevat huonosti omat kielelliset oikeutensa ja mahdollisuudet toteuttaa niitä eivätkä useinkaan osaa vaatia kieltenopetusta. Romanikielen opetuksen voidaan todeta olevan vakiintunut Suomessa vain harvoissa paikoissa. Tarkempi tarkastelu osoittaa suurimman osan romanikielen perusopetuksesta tapahtuvan Etelä-Suomen isoissa kaupungeissa, mikä tarkoittaa sitä, ettei romanilasten kielellinen yhdenvertaisuus ja alueellinen tasa-arvo toteudu nykyisellään.

Romanikulttuurin ja -kielen opetus on järjestetty Opetusministeriön tiedotteen mukaan, joka koskee vieraskielisten lasten äidinkielen opetusta. Käytännössä opetusta on annettu kaksi viikkotuntia 4–5 romanioppilaan ryhmissä joko

koulun tuntikehyksen sisällä tai sen ulkopuolella. Opetushallituksen vuosina 2001–2002 yhdessä Romaniväestön koulutusyksikön kanssa toteuttama valtakunnallinen romanilasten Perusopetusprojekti osoitti kouriintuntuvasti romanin opetuksen edelleenkin supistuneen lain suomista mahdollisuuksista huolimatta. Vuosina 2000–2001 vain 20 peruskoulussa järjestettiin romanikulttuurin ja -kielen opetusta, johon osallistui kaikkiaan 859:stä romanioppilaasta ainoastaan 73 (8,5 %).

Kaiken kaikkiaan romanikielen aseman parantamiseen ja opetustoiminnan käytännön edellytysten kehittämiseen liittyvä kielikoulutuspoliittinen suunnittelu ja päätöksenteko on ollut pirstaleista. Opetushallituksessa romanikielen asemaan on kiinnitetty huomiota mutta ministeriötasolla vain vähän.

Yhtenä syynä romanikielen opetuksen vähäisyyteen on koulutettujen opettajien puute. Tätä puutetta on pyritty korjaamaan opettajien täydennyskoulutuksen avulla, jota Opetushallitus/Romaniväestön koulutusyksikkö on vuosittain järjestänyt yhteistyössä Heinolan koulutuskeskuksen kanssa. Vuonna 1992 kymmenen romanikielen opettajaa suoritti Opekon järjestämän kaksivuotisen kurssin, joka oli suunnattu vieraskielisten lasten äidinkielenopettajille. Lisäksi opetusministeriö on hyväksynyt ammattitutkintolain tarkoittamaksi tutkinnoksi romanikulttuurin ohjaajan ammattitutkinnon, joka järjestetään näyttötutkintona. Ensimmäinen romanikulttuurin ohjaajan koulutus käynnistyi Järvenpään seurakuntaopistolla syksyllä 2003. Opetushallituksen romanikieltä kouluissa opettaneille henkilöille suuntaama täydennyskoulutus on ollut luonteeltaan kesäkurssimaista. Romanikieltä ei voi opiskella korkeakoulutasolla.

Toinen merkittävä ongelma on eri ikätasolle sopivan oppimateriaalin puute. Romanikielen opetusmateriaalia on tähän mennessä tuotettu vain muutamia kirjoja, jotka vastaavat esi- ja alkuopetuksen sekä aikuisopetuksen tarpeeseen. Esimerkiksi 5.–6.-luokkalaisille tai yläasteikäisille ei ole vielä lainkaan materiaalia. Oppimateriaali on myös hyvin yksipuolista, lähinnä kirjallista, eikä esimerkiksi kuullunymmärtämistaitoja kehittäviä äänitteitä ja videoita tehtävineen ole lainkaan saatavilla. Yksi lastenlaulukasetti on olemassa, mutta se ei sinänsä ole oppimateriaalia.

Romanikieli on välittynyt jo tuhansia vuosia oman yhteisön sisällä vain puhutussa muodossa ja sitä on kautta aikojen haluttu suojella ulkopuolisilta. Perheyhteisön pirstoutuessa pienempiin yksiköihin ja perinteisen kiertävän elämäntavan ja maaseutumaisen ympäristön vaihtuessa kaupunkilaisuuteen kieli ei enää siirry arjessa yhtä luontevasti, sukupolvelta toiselle. Kielen opettaminen vaatii romaniperheen toiminnallisen ympäristön muutosten myötä aivan erityistä panostusta ja uusia keinoja. Ajatus romanikielen opiskelusta koulumaisessa ympäristössä uusia opetusmateriaaleja ja menetelmiä käyttäen saattaa tuntua monesta romanivanhuksesta vieraalta.

Opetuksen kehittämisessä on keskeistä jatkumon rakentaminen. Romanikielen opetukseen tulee panostaa kaikilla kouluasteilla, ja opetussuunnitelmat ja niiden toteuttamista tukevat oppimateriaalit on uudistettava niin, että ne vastaavat sisällöltään toisiaan. Opetussuunnitelman uudistuksissa on hyödynnettävä

Kielten oppimisen, opetuksen ja arvioinnin yhteistä eurooppalaista viitekehystä (EVK) ja Eurooppalaista kielisalkkua.

Kielenopetus olisi tärkeää aloittaa entistä varhemmin esimerkiksi alle kouluikäisille suunnatun kielipesätoiminnan avulla. Kielipesäopetuksen mallia olisi levitettävä ja kannustettava alueelliset erot huomioon ottavien kuntakohtaisten opetusratkaisujen kehittämistä. Jos paikkakunnalle ei ole saatavilla vakituista romanikielen opetusta, opetusta tulisi järjestää esimerkiksi intensiivikursseina, viikonloppuleireinä tai pidempinä kesäleireinä. Myös muihin varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen sisältöihin voitaisiin integroida romanikulttuurin ja historian tuntemusta.

Varhaiskasvatus on osa elinikäistä oppimista, joten kielitietoisuuteen ja monikielisyteen kasvattaminen on tärkeää aloittaa jo esiopetuksessa. Varhain aloitettulla kielikasvatuksella on tutkitusti kielen opiskelun motivaatiota edistävä vaikutus. Kielenopetuksen metodeja tulee kehittää ja monipuolistaa ja romanikielen opettajien koulutusta uudistaa jatkumo- ja kielikasvatusajattelun mukaisesti.

Elämä ja Valo ry:n hallinnoiman Romanikielen elvytysprojektin (2005–2008) tavoitteena oli elvyttää romanikieltä ja lisätä romaniväestön aktiivisuutta kielenkäyttöön arjessa ja vaikuttaa asenteisiin kielen säilyttämiseksi. Kuusi toimivaa kielikerhoa perustettiin. Ensimmäinen romanikielen kielipesä jatkaa toimintaansa Lahdessa. Projektin aikana romanikielen opettajille ja kerhonvetäjille järjestettiin koulutustapahtumia ja jatkokoulutusta Heinolassa Opettajien koulutuskeskuksen Opekon kautta. Romaneille avattiin 2008 oma nettiportaali (www.romnet.fi). Projektin johtoryhmä koostui eri yhteistyötahoista, joiden panos tavoitteiden saavuttamiseksi oli merkittävä. Yhteistyötahoja olivat Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Romano Missio ry. ja Opetushallituksen romaniväestön koulutusyksikkö. Projektikoordinaattorina toimi Hellevi Hedman-Valentin ja kouluttajana Henry Hedman.

Romanikielen riittävän laajan yliopisto-opetuksen käynnistäminen on toimivan opettajankoulutuksen, oppimateriaalituotannon ja tutkimuksen sekä kielenhuollon kehittymisen ja jatkuvuuden ehto. Muutakin kielen aikuisopetusta tulisi kehittää luomalla jokin muu kielitutkinto. Lisäksi olisi kehitettävä toisen asteen koulutusta muun muassa saamalla aikaan romanikielen opettajien erityisohjelma ja parantamalla epäpätevien opettajien mahdollisuuksia pätevyitä.

Suosituksia

- Romanikielen peruskouluopetusta tulee laajentaa niin, että kaikilla romanioppilailla on mahdollisuus osallistua siihen ryhmäkoosta riippumatta. Kuntien tulee aktiivisesti tiedottaa tästä mahdollisuudesta.
- Lain mahdollistama kielen lukio-opetus tulee käynnistää riittävän laajana ja taata mahdollisuus kirjoittaa romanikieli osana ylioppilastutkintoa.
- Opettajien koulutus on saatava toimivaksi ja jatkuvaksi myös yliopistotasoisena. Romanikielen oppimateriaalit on tuotettava kaikille luokka-asteille.
- Esiopetusta tulee kehittää ja luoda muun muassa kielikerhoja ja -pesiä.

8 Romanikielen tutkimus ja sen tarpeet

8.1 Tutkimushistoriaa

Suomen romanin dokumentoinnin historia alkaa 1700-luvulta. Rantsilan kappalainen Kristfrid Ganander (1741–1790) laati Suomen romanin sanakirjan luonnoksen ja 46-sivuisen tutkielman Suomen romaneista ja heidän kielestään. Sanakirjan luonnos on edelleen kateissa, mutta Gananderin tutkielman *Undersökning om De så kallade TATTARE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras Härkomst, Lefnadsätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Swerige* käsikirjoitus (1780) on säilytteillä Ruotsin Kuninkaallisen Kaunokirjallisuusakatemiaan arkistossa. Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858) oli historian tutkija, yliopiston opettaja, kirjailija ja lehtimies, joka tunnetaan pyrkimyksistään parantaa suomen kielen asemaa Turun yliopistossa. Arwidsson teki myös muistiinpanoja syntymäkunnassaan Padasjoella vuonna 1817 tapaamiensa romanien kielestä. Bugge (1858) julkaisi ne osana artikkeliaan *Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner*. K. J. Kemellin (1805–1832) kokoama glossaario poltettiin tutkijan kuoltua jumalattomana työnä, mutta Thesleff rakensi myöhemmin oman sanakirjansa (1901) säilyneen konseptin pohjalta. Jürgensen ja Schmidt välittivät tietoja Suomen romanin sanastosta Miklosichille, joka julkaisi (1872–1881) hänelle toimitetut glossat. Samat glossat sisältyvät myös Thesleffin (1901) sanakirjaan. Henrik August Reinholm (1819–1883) teki Viaporin vankilasaarnajana toimiessaan ja Turun kehruhuoneessa myös laajat muistiinpanot romaneista ja heidän kielestään. Reinholmin muistiinpanot ovat tällä hetkellä Kansallismuseossa kahdessa kansiossa (numero 87), joiden otsikkona on *Finlands zigenare*.

Arthur Thesleffiä (1871–1920) on pidetty Suomen romanitutkimuksen tunnetuimpana nimenä (Valtonen 1968: 46). Ansioittensa takia Thesleff valittiin vuonna 1901 kolmeksi vuodeksi Gypsy Lore Societyn presidentiksi. Valtaosa Thesleffin romaneja koskevista tutkimuksista oli kuitenkin etnografisia ja sosiologisia. Hänen ainoaksi saavutukseksi kielentutkimuksessa jäi kuuluisa sanakirja *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner* (1901), joka julkaistiin Acta Societatis Scientiarum Fennicae -sarjassa. Suomen Mustalaislähetys ry:n (nyk. Romano Missio ry:n) perustaja Oskari Jalkio (Johanson) (1882–1952) kirjoitti artikkeleita romanikielestä, käänsi romaniksi lauluja ja virsiä sekä laati kirjasia romaneista. Hän keräsi myös suunnilleen Thesleffin (1901) sanakirjan laajuisen sanastomateriaalin, joka on Romano Mission hallussa. Axel Kronqvist (1871–1956) laati 1950-luvun alussa länsimurteen pohjalta romanikielen sanakirjan, jota Valtonen (1968: 54) mainitsee olleen olemassa kaksi kappaletta: toinen yksityishenkilön hallussa Helsingissä ja toinen Romano Mission hallussa. Jalkion ja

Kronqvistin glossaarioita tuoreempi on Yrjö Temon 4 478 hakusanan laajuinen Suomi–romani-sanaluettelo, jonka käsikirjoitus luovutettiin vuonna 1984 Kotimaisten kielten tutkimuskeskukselle.

Virolainen Paul Ariste tutki jonkin verran myös Suomen romania ja osoitti suomen interferenssien aiemmin luultua merkittävämmäksi (esim. 1940, 1966). Raino Vehmaan (1961) väitöskirja *Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen* kuului varsinaisesti sosiologian alaan, mutta sisälsi myös jonkin verran huomioita romanikielestä ja sen säilymisestä (Vehmas 1961: 91–99, 188–189). Vehmaan (1961) julkaisemat kielitaitoa ja kielen käyttöä koskevat tilastotiedot perustuivat Sosiaalisen tutkimustoimiston haastattelututkimukseen vuodelta 1954. Pertti Valtonen laati Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten laitoksella 1960-luvulla ensimmäiset Suomen romania käsittelevät opinnäytteen: pro gradu -tutkielma vuodelta 1964 tarkasteli indoarjalaisia sanoja Suomen romanissa ja lisensiaatintutkielma vuodelta 1968 Suomen romanin diakroniaa eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen ja hänen omien kenttäkeruidensa valossa. Valtonen julkaisi lisäksi *Journal of Gypsy Lore Society*ssä kokoelman romanikielisiä tekstejä (1967) sekä artikkelin Suomen tutkimuksen historiasta (1969). Hän käänsi romaniksi Markuksen evankeliumin (1970) ja julkaisi etymologisen sanakirjan vuonna 1972. Väitöskirjatyö jäi keskeneräiseksi. Pekka Sammallahti, Matti Leiwo, Pekka Laaksonen ja Pekka Jalkanen nauhoittivat kieltä 1960- ja 1970-luvuilla. Matti Leiwo on myös julkaissut artikkeleita romanin fonologiasta (1970) ja kielenhuollosta (1999). Vuonna 1977 Pentti Aalto julkaisi oppihistoriallisen artikkelin Suomen romanin tutkimuksesta ja vuonna 1982 Sjögrenin Inkerinmaan romanien sanaston.

8.2 Nykyiset toimijat

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa romanikielen hyväksi on tehty työtä jo yli 20 vuotta, vaikka romanin tutkimus ja huolto ovat kuuluneet virallisesti Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tehtäviin vasta vuodesta 1996. Romanikielellä on ollut Kotuksessa omat resurssit eli yksi tutkijanvakanssi vuodesta 1998. Vuonna 2000 rinnalle perustettiin suunnittelijan toimi, joka korvattiin vuonna 2002 toisella tutkijantoimella. Kotuksen kaksi vakanssia ovat Suomessa ainoat romanikielen tutkimukseen ja huoltoon suunnatut vakinaiset resurssit.

Merkittävin painoalue romanikielen parissa tehdyssä työssä oli pitkään leksikografia. Kieliaineistojen keruu ja tallentaminen painottuivat Kotuksessa 2000-luvun alussa. Kenttäkeruiden tuloksena tutkimuskeskukseen saatiin noin 168.000 sanan puhekielikorpus. Aineistotyöhön nivoutuu kiinteästi kieliteknologinen tutkimus ja kehitystyö, jonka tuloksena olivat vuosina 2001–2002 automaattiseen muoto-opilliseen analyysiin laadittu kaksitasokuvaus ROMTWOL sekä kielen tavutin Romhyph.

Nykyisin työ painottuu tutkimukseen, jonka tavoitteena on tuottaa perustietoa Suomen romanikielen äänteellisestä, morfologisesta ja lauseopillisesta raken-

teesta sekä sanastosta. Myös romanikielen alueellisia eroja ja puhujien kielitaidon tasoa pyritään selvittämään. Tutkimus on tähän mennessä käytännössä painotunut fonologiaan, fonetiikkaan ja morfosyntaksiin. *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne* (Granqvist) ilmestyi vuonna 2007, ja nyt tekeillä on laaja monografia syntaksista. Nykytutkimus on vahvasti yleislingvistiksi profiloitunutta. Erityisesti on korostunut kielen muutoksen ja variaation tarkastelu sekä leksikon komponenttien suhde, joka on kansainvälisestikin romanin tutkimuksen painoaloja. Myös lainasanojen mukauttamiseen on kiinnitetty runsaasti huomiota. Tärkeänä tutkimusalueena on kielensisäisten muutosprosessien empirinen ja teoreettinen tarkastelu.

Tutkimuskeskuksen romanitoiminnoissa uutena osa-alueena on kielipoliittinen seuranta, johon on kuulunut esimerkiksi Euroopan unionin ja Euroopan Neuvoston vähemmistökieliosopimuksen sisällön ja Suomen uuden kielilain arviointia. Kielen asemaa tarkastellaan muutenkin monipuolisesti esimerkiksi käyttöalojen näkökulmasta. Kielisosiologinen tutkimus on toistaiseksi jäänyt resurssipulan vuoksi marginaaliseksi kiinnostavuudestaan huolimatta. Uutena toimintona on käynnistymässä yhdessä Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitoksen kanssa romanien puhuman suomen tutkimus.

Suomen romani on edustettuna tietokannassa, joka on syntynyt Manchesterin yliopiston hankkeen *The Morphosyntactic Typology of Romani Dialects* tuloksena. Kotus on osallistunut myös ROMLEX-hankkeeseen. ROMLEX on Manchesterin, Grazin ja Århusin yliopistojen koordinoima panromanitietokantahanke, jonka tavoitteena on kattava ja korkealaatuinen verkkosanakirja.

Toiminta romanikielen parissa oli aktiivista yliopistoissa 1990- ja 2000-lukujen taitteessa, mutta vaikuttaa nykyään paljolti hiipuneen. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksella valmistui 2000-luvun alussa kaksi pro gradu -tutkielmaa Suomen romanista (Brandt-Taskinen 2001 ja Pirttisaari 2002). Helena Pirttisaari on lisäksi laatinut artikkeleita partisiippien morfologiasta ja romanin verbiparadigmoista. Suomen romania ovat tutkineet myös Katri Vuorela ja Lars Borin, jotka yhteisartikkelissaan (Vuorela & Borin 1998) kuvaavat Suomen romania vähemmistökielenä. Lars Borin on lisäksi koostanut noin 110.000 sanan laajuisen valtaosin kirjoitetun Suomen romanin korpuksen.

8.3 Tutkimuksen tarpeet

Suomen romanin äänne- ja muotorakenne (Granqvist 2007) sisältää kielen fonetiikan, fonologian ja morfologian peruskuvauksen, mutta on myös paljolti luonteeltaan tulevaa tutkimusta perusteleva. Teoksen yhtenä tavoitteena on ollut nostaa esiin relevantteja tutkimuskysymyksiä myöhemmin tarkasteltaviksi. Kokeellisfoneettinen kuvaus on alustava ja edellyttäisi täsmennyksiä laajempien aineistojen avulla. Romanien puheen prosodisten piirteiden tiedetään poikkeavan pääväestön puheesta, mutta eroja ei ole tähän saakka kyetty dokumentoimaan. Nyt aloitetun lauseoppihankkeen tuloksena syntyvä teos tulee muistuttamaan

luonteeltaan paljolti *Suomen romanin äänne- ja muotorakennetta*, jolle se on temaattista ja metodologista jatkoa.

Suomen romani sallii runsaasti erilaista vaihtelua, jonka laadun ja perusluonteen selvittäminen on tulevan tutkimuksen keskeinen tehtävä. Variaation perusteellisella tarkastelulla on merkitystä paitsi tarkentamassa tähän asti saavutettuja tutkimustuloksia, myös tukemassa kielenhuollon päätöksentekoa. Synkroninen variaatio indeksoi kielen muutosta, jonka suunnan tunteminen auttaa tuottamaan yleislingvivistisesti arvokasta tietoa kielen vaihtelusta ja muutoksesta sen rappeutuessa, kielikontaktien vaikutuksesta ja typologisista suuntaviivoista.

Kansainvälisesti on nähtävissä merkkejä tutkimuksen painoalojen muutoksesta kielen rakenteesta, dialektologiasta ja kielikontakteista kielisosiologiseen suuntaan. Osallistuminen romanilingvistiikassa käytävään kielisosiologiseen keskusteluun ja laajempi verkostoituminen ovat suomalaisen romanikielen tutkimuksen yhtenä haasteena, jonka toteuttaminen edellyttää kuitenkin vastaavia resursseja ja/tai priorisointia. Tätä kirjoitettaessa Granqvistilta on ilmestynyt yksi luonteeltaan kielisosiologinen artikkeli (Granqvist 2006), ja tekeillä on toinen. Henry Hedmanin (tekeillä) selvitys kielen käytöstä ja kieliasenteista on valmistuessaan arvokas kontribuutio kielisosiologiseen tutkimukseen.

Kieliasenteiden selvittäminen on olennaista, mikäli sosiaalisella ja kulttuurisella sensitiivisyydellä on merkitystä revitalisaatiolle. Kielen käyttöä on jo aiemminkin muutamia kertoja pyritty selvittämään; puutteineenkin selvitykset osoittavat kouriintuntuvasti kielen käytön vähenemisen ja supistumisen. Todella kattava ja perusteellinen selvitys käyttömääristä ja -aloista on tekeillä vasta nyt. Henry Hedmanin valmisteleman kyselytutkimuksen toivotaan ohjaavan sekä Opetushallituksen oppimateriaalituotantoa että Kotuksen romanikielen tutkimuksen ja huollon strategiaa.

Suomen romanin sosiolingvistiikkaa ei ole tutkittu; sosiolingvistiikka onkin yksi niistä kielitieteen osa-alueista, joille tulevaisuudessa olisi syytä voida kohdentaa resursseja. Tulevan tutkimuksen tulisi selvittää sitä, millaista sosiolingvististä kerrostuneisuutta romanissa on ja minkä kielellisten muuttujien kautta sitä voidaan mallintaa. Kielenkäyttöön vaikuttavat sosiolingvistiset tekijät ovat luultavimmin erilaisia esimerkiksi englannissa ja suomen murteissa, koska romaniyhteisössä keskeisimpinä sosiaalista asemaa määrittävinä tekijöinä ovat ikä ja sukupuoli eikä luokkajako työväenluokkaan, keskiluokkaan ja yläluokkaan esiinny samassa mielessä kuin sosiolingvistisissä tutkimuksissa on usein käytetty, vaikka eri romanisukujen arvoasema vaihtelee. Romanien diskurssiin ja heidän käyttämiinsä retorisiin keinoihin liittyy paljon kysymyksiä, jotka muodostavat arvokkaan aihekokonaisuuden tulevalle tutkimukselle. Diskurssin tutkimukselle Kotimaisten kielten tutkimuskeskus tarjoaa hyvät puitteet, koska puhutun kielen (suomen) tutkimus on nykyisellään tutkimuskeskuksen tärkeä painoala.

Tutkimuskohteena puhuttu romani on ehdottomasti ensisijainen. Tutkimus tarvitsee pohjakseen kielenainesta, jonka vuonna 2000 aloitettua keruuta tulisi jatkaa. Lisäresursseja tarvittaisiin jo olemassa olevien nauhoitteiden litterointiin ja uuden aineiston keruuseen ja prosessointiin.

Tutkimustulosten raportointi on valtaosin luonteeltaan teoreettista ja kielen ammattilaisille suunnattua. Tutkimuksen käytännön sovelluksiin johtavaa puolta tulisi kehittää siten, että lisäksi populaarimpaa materiaalia tuotettaisiin kielenhuollon toimijoiden, oppimateriaalien laatijoiden ja kielen opettajien tarpeisiin. Tutkimuksen kytköstä sekä romanikielen muihin toimijoihin että kieliyhteisöön tulee vahvistaa, jotta vähät resurssit voitaisiin mahdollisimman hyvin kohdentaa siten, että myös kielen käyttäjät hyötyvät tehokkaasti tutkimustuloksista. Eriytyisenä tavoitteena voidaan pitää toimivan ja kaksisuuntaisen dialogin aikaansaamista, jotta tutkijat tunnistaisivat kielenkäyttäjien tarpeet ja voisivat tarjota heille oikeanlaisia välineitä kieliongelmiensa ratkaisemiseen.

Suosituksia

- Tehtäväkentän laajuuden vuoksi tutkimuksen kansallisia voimavaroja on lisättävä.
- Osa romanikielen tutkimus- ja koulutusvastuusta on sijoitettava yliopistoihin alueellisuusnäkökulmat huomioon ottaen. Mahdollisuus romanikielen syventävien opintojen suorittamiseen ja yliopistollisiin jatko-opintoihin tulee taata ainakin jossakin kotimaisessa yliopistossa.
- Yliopistokoulutuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa tulee tukea ja kannustaa romanien osallistumista opiskelijavalinnoista lähtien.
- Romanikielelle tulee pyrkiä luomaan aktiivinen kotimainen tutkijayhteisö.

9 Romanikielen huolto ja sen tarpeet

Aktiivinen kielenhuolto ja voimakkaat pyrkimykset kielen säilyttämiseksi ja kehittämiseksi kirjakieleksi alkoivat 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, jolloin kielen käytön vähenemisestä alettiin olla huolissaan. Opetusministeriön Mustalaiskielen ortografiakomitean tehtävistä yksi oli laatia romanikielelle helppolukuinen ortografia ja sen pohjalta normatiivi sanasto (1971). Ortografiakomitean puheenjohtajana oli Pentti Aalto ja jäseninä Viljo Koivisto, Pekka Sammallahti ja Mirjam Karimus. Vastaavia pyrkimyksiä on ollut muuallakin Euroopassa.

Asiantuntijaelimenä on toiminut Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteydessä 1.6.1997 lukien romanikielen lautakunta, jonka tehtävänä on päättää romanikielen käyttöä koskevista periaatteellisista ja yleisluonteisista suosituksista. Suositukset koskevat sekä kielen rakennetta että sen sanastoa. Suurehko osa lautakunnan työstä on termityötä, jonka tavoitteena on kehittää kieltä paremmin nyky-yhteiskunnan viestintävälineenä käyväksi. Tämä on tarpeen, koska romanin sanaston luontainen kehitys pysähtyi paljolti toisen maailmansodan jälkeisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin.

Romanikielen lautakunta on keskeisin kielenhuoltoelin, mutta myös Kotuksen tutkijat tekevät paljon käytännön kielenhuoltotyötä vastatessaan puhelin- ja sähköpostitiedusteluihin sekä tekstinhuollon kysymyksiin ja päättäessään, millaisia valintamahdollisuuksia kielilautakunnalle he tarjoavat ja mitä variantteja he itse pitävät parhaimpina. Voimakkaasti varioivan ja useiden kontaktivaikutusten alaisen romanikielen huolto ja kodifikaatio edellyttävät runsaasti valintoja, joita rajaavat yhtäältä kielen ominaisuudet järjestelmänä ja toisaalta kieliyhteisön preferenssit. Kielen asiantuntijoina ja kielenhuoltajina tutkijat kuuluvat myös romanikielen oppikirjojen laatijoiden ja opettajien yhteisöön. Osana työtä ovat asiantuntijatehtävät Kotuksen ulkopuolella erilaisissa työryhmissä, jotka suunnittelevat mm. romanikielen opetusta sekä laativat kielen oppikirjoja.

Oppimateriaalituotanto ei varsinaisesti kuulu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tehtäväkenttään, mutta kielen asiantuntemus on nykyisin keskittynyt siinä määrin tutkimuskeskukseen, että tutkijoiden ja lautakunnan jäsenten osallistuminen oppimateriaalihankkeisiin vähintään asiantuntijoina on perusteltua. Eritasoisten oppikirjojen ohella olisi tarpeen tuottaa myös multimedia- ja videoaineistoa paremmin motivoimaan etenkin nuoria kielen käyttöön.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen romanikielen voimavaroista valtaosa on kohdistettu kielen tutkimukseen lukuun ottamatta romanikielen lautakunnan sihteerin- ja valmistelutöitä, jotka ovat jatkuva toiminto. Kielenhuollon tehtäviä on suoritettu vain sikäli kuin tutkimustyöltä on jäänyt aikaa.

Suosituksia

- Romanikielen huollon kansallisia voimavaroja on lisättävä.
- Suomen romanikielen normittamista on jatkettava ja tehostettava lisäresurssein siten, että kielen kirjallinen käyttö, oppimateriaalien laadinta ja opettaminen helpottuvat.
- Työn tuloksista tiedottamista on tehostettava lisäresurssein siten, että kielelle luotava standardi saadaan nopeasti kieliyhteisön tietoon.
- Kotuksen osallistumista kielenkäyttäjien motivointiin, elvytyspyrkimyksiin ja kielen aseman seurantaan on tehostettava lisäresurssein.

Kirjallisuus

- Aalto, Pentti 1977. Zur Geschichte der Erforschung des finnländischen Zigeunerndialekts. Ks. Knobloch, Johann & Inge Sudbrack (1977, toim.), 61–72.).
- 1982. *Le vocabulaire du tzigane d=ingrie composé par Sjögren*. Études Finno-Ougriennes XV. Akadémiai Kiadó, Budapest. Separatum.
- Ariste, Paul 1940. Über die Sprache der finnischen Zigeuner. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae* 1938/2: 206–221.
- 1966. Mida on teada mustlasest ja nende keelest? *Küsimused ja vastused*, n:o 6.
- Brandt-Taskinen, Pia 2001. Suomen romanikielen verbikomplementit. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- Bugge, Sophus 1858. Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner. Ks. Kuhn, A. & A. Schleicher (1858, toim.), 143B155).
- A Curriculum Framework for Romani and Language Portfolio developed in co-operation with the European Roma and Travellers Forum 2008*.
- Ganander, Kristfrid 1780. Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige? Käsikirjoite. Tukholma: Vitterhetsakademien.
- Granqvist, Kimmo 2005. Suomen romanin kirjallinen traditio ja kirjoitetut lähteet tutkimuksen pohjana. Esitelmä SKS:n seminaarissa Kirjoitustaidosta kirjalliseen kulttuuriin 3.3.2005 Julk.
- Granqvist, Kimmo 2009. Suomen romanin kirjallinen perinne ja kirjoittaminen. Teoksessa Ruppel, Klaas, toim. *Omin sanoin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 6. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, s. 155–163. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk6/Omin_sanoin.pdf. Luettu 31.3.2009.
- 2006a. (Un)wanted institutionalization: the case of Finnish Romani. *Romani Studies* 16: 43–62.
- 2006b. *Selvitys Suomen romanikielen nykytilasta sekä kielentutkimuksen ja -huollon tarpeista*. <http://www.kotus.fi/files/729/romaniselvitys-1.pdf>. Luettu 31.3.2009.
- 2007 *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Suomen Itämaisen Seuran Suomenkielisiä julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 145. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hedman, Henry 1996. *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas*. Jyväskylä: Opetushallitus.
- 2001. *Luukasko Evankeliumos*. Jyväskylä: Suomen Piipiaseura.
- tekeillä. Vähemmistökielen käyttö ja asema: Suomen romanikieli.
- Jalkio, Oskari 1939. *Romanenge Gilja*.
- Kemell, K. J. Glossat Suomen mustalaisten kielestä (Thesleffin sanakirjassa).
- Knobloch, Johann & Inge Sudbrack 1977 (toim.), *Zigeunerkundliche Forschungen I*. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 42. Innsbruck: AMCE.
- Koivisto, Viljo 1970. *Deulikaane tšambibi. Hengellisiä lauluja*. Forssa: Mustalaislähetys.
- 1971. *Johannesesko Evankeliumos*. Suomen Piipiaseura.
- 1982. *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*. Ammattikasvatushallitus – Kouluhallitus: Helsinki.
- 1987. *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sikjibosko liin*. Ammattikasvatushallitus – Valtion painatuskeskus: Helsinki.
- 1994. *Romano-finitiko-angliko laavesko liin*. Romani-suomi-englanti sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Helsinki: Painatuskeskus.
- 2001. *Suomi-romani -sanakirja. Finitiko-romano laavesko liin*. SKST 811, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 117. Helsinki: SKS ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- 2002. *Drabibosko liin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. Helsinki.

- 2003. Katsaus romanikielen opetukseen 1970-luvulla Suomessa. *Latšo diives* 1: 18B20.
- Kronqvist, A. Mustalais-suomalaisen sanakirjan käsikirjoitus. Mustalaislähetysten hallussa Helsingissä.
- Kuhn, A. & A. Schleicher 1858 (toim.), *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*. Berlin: Dümmlers.
- Leiwo, Matti 1970. Äännesubstituutioista: erityisesti mustalaiskielen klusiilien mukautumisesta suomen fonologiseen järjestelmään. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja. Vol 7, 41B50. Turku.
- 1999. Suomen romanikielen asemasta ja huollosta. Ks. Pekkola, Seppo (1999, toim., 127–39).
- Lindgren, Tuula 2005. Lue lapsen kanssa – Draba kentoha. Opas romanivanhemmille lapsen kielellisestä kehityksestä. Espoo: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Lindgren, Tuula & Päivi Majaniemi 2007. Barju kentoha – Kasva lapsen kanssa. Opas lapsen kasvusta ja kehityksestä romaniperheille. STM esitteitä 2007:11.
- Majaniemi, Päivi, Henna Huttu, Miranda Vuolasranta, Armast Hagert 2004 *Sikjiboskiiresko liin 1*. Helsinki: Opetushallitus.
- Majaniemi, Päivi & Tuula Åkerlund 2008. *Tinosko laave*. Helsinki: Opetushallitus.
- Matras, Yaron 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mustalaisasiain neuvottelukunta 1981. *Mustalaiset vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Mustalaiskielen normatiivi sanasto*. Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä 1971: A 27. Moniste. Helsinki.
- Nenonen, Marja 2004, toim. *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Joensuu: University of Joensuu.
- Ó Corráin, A. & S. Mac Mathúna 1998, toim. *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland* (= *Studia Celtica Upsaliensia*, 3). Acta Universitatis Upsalienensis. Uppsala.
- Pekkola, Seppo 1999, toim. *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhla-kirja*. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pirttisaari, Helena 2002. Suomen romanin partisiippien morfologiaa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- 2003. Muutos ja variaatio Suomen romanin verbien taivutustyypeissä. *Virittäjä* 4: 508–528.
- 2004a. Contact-induced changes in Finnish Romani.
<http://www.ling.helsinki.fi/kielitiiede/20scl/abstracts.shtml/#Pirttisaari>. Luettu 9.8.2004.
- 2004b. Variation and change in the verbal morphology of Finnish Romani. Ks. Nenonen, Marja (2004, toim., 178–184).
- Policy Paper on the Romani Language Oct 2005; Appendix 1. A Curriculum Framework for Romani. Seminar for practitioners and decision makers. Report. Strasbourg, 31 May and 1 June 2007.*
- R (2000)4 / Recommendation – Guiding Principles of an education policy for Roma / Gypsy children in Europe ja Council of Europe – Warsaw Declaration, Third Summit 2005.*
- Reinholm, Henrik August Finlands zigenare. Muinaistieteellisen toimikunnan arkistot, kansio n:87. Kansallismuseo, Helsinki.
- Report of a Hearing of the European Roma and Travellers Forum – Council of Europe, MIN-LANG (2005)19.*
- STM 2006 = *Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiain neuvottelukunta 50 vuotta* (STM julkaisuja 2006:5). http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=39503&name=DLFE-6735.pdf. Luettu 25.5.2009.
- Temo, Yrjö. Suomi–romani -sanaluettelo. Käsikirjoitus luovutettu 1984 Kotimaisten kielten tutkimuskeskukselle.
- Thesleff, Arthur 1901. *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki: Finnische Litteratur-Gesellschaft.
- Valtonen, Pertti 1964. Indoarjalaiset sanat Suomen mustalaisten kielessä. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto.

- 1967. Finnish Gypsy Texts. Edited, translated and annotated, with the help of M. Valtonen, by B. Gilliat-Smith. *JGLS XLVI/3B4*: 82B97.
- - 1968. Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Licensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- 1970. *Markusesko evankeliumos*. Helsinki: Kristillisen kirjallisuuden seura.
- 1972. *Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja*. Tietolipas 69. Helsinki: SKS.
- Vehmas, Raino 1961. *Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81, Turku.
- Vuolasranta, Miranda 1996 [1995]. *Romani tšimbako drom*. 2.p. Jyväskylä: Opetushallitus.
- Vuolasranta, Miranda, Armas Hagert, Päivi Majaniemi, Henna Huttu 2003. *Romani tšimbako buttiako liin 1*. Helsinki: Opetushallitus.
- Vuorela, Katri & Lars Borin 1998. Finnish Romani. Ks. Ó Corráin, A. & S. Mac Mathúna (1998, toim., 51–76).

ISBN 978-952-5446-44-9 Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
www.kotus.fi